

DUSEK TAMÁS

David Hume közgazdasági munkásságának helye az elmélettörténetben

A tanulmány összesen 43, a közgazdaságtan elmélettörténetével foglalkozó könyvben vizsgálja meg, hogy David Hume közgazdasági munkássága hogyan jelenik meg bennük. Hume relatív helyzetének meghatározásához a hozzá történetileg és tematikailag közel álló Adam Smith, James Steuart, Richard Cantillon és Francis Hutcheson személye kiemelten kezelt. A kibontakozó kép jóval árnyaltabb annál, mint ami a pénz és a nemzetközi kereskedelem elméletével foglalkozó könyvekben megjelenik Hume-ról. Hume pénzülméleti nézeteinek értelmezésében az okozza a legnagyobb zavart, hogy két alapelmélete volt, kétféle elemzési módszerrel, a pénzmenyiség változásával kapcsolatban két különböző kérdésre vonatkozóan. Hume-ra a huszadik század közepétől azok a megközelítések hivatkoztak elődként, amelyek makroaggregátumokban gondolkodtak, így a monetaristák és a keynesi aggregált keresletélénkítés hívei is. Ugyanakkor a pénzmenyiség növekedésének a relatív árakra, árszerkezetre, jövedelem-újraelosztásra gyakorolt hatását figyelembe vevő, kifinomultabb és ritkábban előforduló megközelítések inkább bíralták Hume pénzülméletét, és vele szemben Cantillont részesítették előnyben.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B11, B12, B31, F3.

Kulcsszavak: Hume, elmélettörténet, érmepénzáramlási mechanizmus, mennyiségi pénzülmélet, gondolat kísérlet.

* A tanulmány megírását az OTKA (K131937) támogatta. Hálásan köszönöm Juan Castanedának, a Vinson Centre (University of Buckingham) vezetőjének a támogatását, amelyet az intézményben kutató ösztöndíjasként élvezhettem, ahol a szakirodalom széles köréhez férhettem hozzá. Köszönettel tartozom továbbá Richard van der Bergnek, Steven Medemának és Mary Morgannek a témához kötődő inspiráló kérdéseikért és tanácsaikért, amelyeket 2024 szeptemberében a Közgazdasági Elmélettörténeti Társaság (*The History of Economic Thought Society*) 54. konferenciáján tettek föl nekem, illetve osztottak meg velem, ahol Hume modern félreértelmezéseiről tartottam előadást.

Dusek Tamás egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem (e-mail: dusekt@sze.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2025. szeptember 9-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.1.1>

David Hume's place in the history of economic thought

TAMÁS DUSEK

The paper examines a total of 43 books dealing with the history of economic thought to see how David Hume's economics is presented in them. In order to determine Hume's relative position, special attention is given to Adam Smith, James Steuart, Richard Cantillon, and Francis Hutcheson, who are historically and thematically close to him. The picture that emerges is much more nuanced than that presented in textbooks on the theory of money and international trade. The greatest confusion in the interpretation of Hume's views on monetary theory stems from the fact that he had two basic theories with two different methods of analysis of changes in the quantity of money relating to two different questions. From the mid-twentieth century onwards, Hume was regarded as a precursor by those who thought in terms of macroaggregates, such as monetarists and Keynesian advocates of aggregate demand stimulation, while more sophisticated and less common approaches, which took into account the effects of money supply growth on relative prices, price structure, and income redistribution, tended to criticise Hume and favour Cantillon instead.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B11, B12, B31, F3.

Keywords: Hume, history of economic thought, specie-flow mechanism, quantity theory of money, thought experiment.

Bevezetés

David Hume (1711–1776), a skót felvilágosodás kimagasló képviselője minden idők legnagyobb hatású és legsokoldalúbb gondolkodói közé tartozik. Sokan a legjelentősebb angol nyelven író filozófusnak tartják (Rasmussen, 2017, xi. o.). Mások a modernitás prófétájaként és a wittgensteini forradalom prófétájaként tekintenek rá (Phillipson, 2011, 1. o.). Fontosságát mutatja, hogy azon kevés tudós egyike, akiről folyóiratot (*Hume Studies*, 1975 óta jelenik meg), tudományos társaságot (*The Hume Society*, alapítva 1974-ben) és társadalomtudományi kutatóintézetet (*The David Hume Institute*) is elneveztek, aktívan ápolva szellemi örökségét.

Hume gazdaságelmélethez való hozzájárulása elsősorban az 1752-ben megjelent *Politikai tanulmányok* (*Political discourses*) című kötet esszéinek egy részéből áll, bár gazdasági jellegű észrevételei gazdag életművében máshol is gyakran felbukkannak. Nézetei az elmélettörténelem korai szakaszától kezdve elég jól beépültek a kánonba. Napjaink és az elmúlt évtizedek pénzületi munkáiban is rendszeresen hivatkoznak rá. Egy néhány évtizede kiadott, *Nemzetközi pénzügyek* című válogatáskötet (Cooper, 1969) 1949 előtről egyetlen tanulmányt tartalmaz, Hume *A kereskedelem mérlegéről* című írását, amelyhez képest – a kötet bevezetője szerint – csak az 1969-et megelőző 30 évben születtek új elméletek ezen a területen. Harry Johnson a hetvenes évek első felében számos befolyásos tanulmányában megismételte, hogy a monetarizmus és a fizetési mérleg elmélete Hume érmepénzáramlási mechanizmusából eredtethető (Johnson, 1972, 13. o.; 1975, 220. o.). Az 1970-es évek jellemző magas infláció körüli gazdaságpolitikai vitákban Hume-ra a monetarizmus képviselői, köztük Milton Friedman és Robert Lucas rendre pozitívan hivatkoztak. Lucas (1996) az

1995-ös közgazdasági Nobel-díj átvételekor tartott előadásában Hume csodálatos 1752-es esszéit a modern pénzelmélet kezdetének nevezte.

Hume dominanciája a történeti hivatkozásokban változatlan napjainkban is. Az általános (tehát nem elmélettörténeti indíttatású) pénzelméleti munkák a 20. század előtti szerzőkre alig hivatkoznak, de ha igen, akkor Hume köztük van, vagy egyedül képviseli a klasszikusokat. Csak három példát idézek. Mankiw és Taylor (2020, 556. o.) tankönyvében ez áll:

„Hume szerint a pénzmennyiség változásai a nominális változókat érintik, de a reálváltozókat nem. Amikor a központi bank megduplázza a pénzmennyiséget, az árszint megduplázódik, az euróban kifejezett bérek megduplázódnak, és minden más euróban kifejezett érték is megduplázódik. A reálváltozók, mint például a termelés, a foglalkoztatás, a reálbérek és a reálkamatok, változatlanok maradnak. A monetáris változásoknak a reálváltozókra vonatkozó irrelevanciáját monetáris semlegességnek nevezik.”

Pár bekezdéssel később úgy tompítják ezt, hogy Hume rövid távon kételkedett a monetáris semlegességben. Burda és Wyplosz (2013) három különböző helyen hivatkoznak Hume-ra: először a pénzről szóló esszéje kezdő mondatait idézik, majd az érme-pénzáramlási mechanizmust ismertetik, végül az árak merevségének kapcsán említik. Parkin (2023, 161. o.) tankönyve szerint Hume vetette fel először – 1742-es *Essays, Moral and Political* című esszékötetében – a következő kérdéseket: Mi okozza az inflációt? Mi okozza a fizetési mérleg hiányait és többleteit? Miért ingadoznak az árfolyamok? Amellett, hogy ezeknek az ismertetéseknek nem minden részletével érthetünk egyet, az elmélettörténeti munkákban – mint majd látjuk – az is vita tárgyát képezi, hogy Hume valójában melyik későbbi elméleti iskola előfutárának tekinthető, vagy tanai egyáltalán felhasználhatók-e a modern pénzelméletben.

Hume bekerült a nemzetközi kereskedelem elméletének leggyakrabban említett klasszikusai közé is. Krugman, Obstfeld és Melitz a tankönyvükben azt írják, hogy „a gazdasági elméletek történetével foglalkozók gyakran a skót filozófus, David Hume *A kereskedelem mérlegéről* című esszéjét tartják az első valódi gazdasági modellnek. Hume esszéje 1758-ban jelent meg.” (Krugman et al., 2018, 23. o.) Bár a megjelenés dátuma helytelen (valójában 1752-ben jelent meg), nagyobb gond, hogy nem világos: kik azok az elmélettörténészek, akik ezt a merész állítást tették, megfedelve az 1752 előtti gazdaságelméleti teljesítményekről, köztük a Hume által leírt mechanizmust nála korábban már megfogalmazó szerzőkről.

Hume esetében tehát nem egy elfelejtett, újrafelfedezést igénylő munkásságról van szó, hanem éppen ellenkezőleg: a 18. századi szerzők hasonló írásaihoz képest nagyon jól ismert és az elmúlt évtizedekben (az 1950-es évektől mindenképp) sokféleképpen interpretált nézetekről. Így inkább a túlfeldolgozottságból fakadó veszélyek leselkednek rá, amelyek a sokszor (át)értelmezett elmélettörténeti alapmunkákat jellemzik. Ahogyan növekszik az értelmezések és újraértelmezések száma, úgy az elsődleges mondanivalóról a másodlagos értelmezésekre, majd az azokat értékelő és bíráló harmadlagos és sokadlagos értelmezésekre helyeződhet át a diskurzus súlypontja. Az eredeti munkák értelme a többféle, egymással összhangban nem lévő, olykor ellentmondásos rekonstrukciójuk és a rekonstrukciók szerzői közötti vita miatt elmosódottá

válík, és így elveszítik viszonyítási alap jellegüket. Ezen azzal lehetne segíteni, ha összehasonlítanánk az eredeti műveket és különféle olvasataikat, és az utóbbiak közül kizárnánk a téves értelmezéseket. Ez nem mindig hajtható végre könnyen és egyértelműen, de az elfogult és önkényes értelmezések sokszor azonosíthatók. E módszer azonban inkább csak az elmélettörténeteszekre jellemző; az általános elméleti íráások inkább átveszik és továbbörökítik az egyszer már elterjesztett félreértelmezéseket.

E tanulmány ezért nem fogalmaz meg új értelmezéseket, hanem Hume életművének az elmélettörténeti kánonban való elhelyezkedését és értékelését kívánja bemutatni. Ehhez a hatalmas értékelő szakirodalom különböző típusait lehetne felhasználni, így

- a nagy elmélettörténeti áttekintéseket,
- a szűkebb részterületre, például a pénzülméletre és nemzetközi gazdaságtanra fókuszáló elmélettörténeti műveket,
- a nem történeti beállítottságú pénzülméleti, nemzetközi gazdaságtani témakörű íráások közül azokat, amelyek megemlítik Hume hozzájárulását, valamint
- azokat a szakcikkeket és könyveket, amelyek kifejezetten Hume munkásságát helyezik a középpontba; ezek közül elsősorban a gazdasági jellegű íráásokkal foglalkozók jönnek szóba, mert a teljes életmű tárgyalásakor a gazdasági rész súlya többnyire nagyon kicsi.

Mindegyik megközelítés indokolt, de mivel az elsőtől várható a legáltalánosabb kép, ezt fogom alkalmazni; de néhol a másik háromra is utalok majd. A tanulmányban először az értelmezést segítő néhány kontextuális elemet mutatok be, a gazdasági esszék életművön belüli helyzetével együtt, kitérve Hume filozófiai nézeteire és stílusára is. Ezután Hume pénzülméleti gondolatait ismertetem.

A Hume-ot középpontba állító kutatások sokszor elfogultak: a pozitív, őt egyoldalúan dicsérő, sőt hőskultuszszerű elfogultság a gyakoribb. Az őt értékelők néha saját világnézetük szerint szelektálják Hume gondolatait, javaslatait: az őket megerősítőket kiemelik, a gyengítőket elhallgatják vagy egyoldalúan értelmezik. Egy példát megelőlegezve: Hume-ot többnyire a korlátozott állami szerepvállalás, gazdaságpolitikai értelemben – egy Hume idejében még nem létező kifejezéssel élve – a klaszszikus liberális tanok híveként tartják számon, de találhatunk nála a jelentős állami szerepvállalás ösztönzésére vonatkozó megjegyzéseket is. Az utóbbiak kiemelésével, hangsúlyozásával tompítható a szabadpiaci megközelítésének határozottsága. Ezen elfogultságok miatt a Hume-ot középpontba állító kutatásokat¹ inkább csak néhány fontos életrajzi részletnél és az elmélettörténeti munkákban vitatott kérdéseknél veszem – korlátozottan – figyelembe. A magyar nyelvű szakirodalom is háttérbe szorul (Madarász, 2012; Csató, 2013), ahogyan a Hume munkásságát feldolgozó íráásokra és Hume magyar fogadtatására sem térek ki.

Mivel Hume helyzetét más szereplőkhöz való viszonya alapján és nem csupán önmagában vizsgálva ítélni tudjuk meg, a Hume-hoz történetileg és tematikailag közel álló Adam Smith, James Steuart, Richard Cantillon és Francis Hutcheson is gyakran

¹ Valamilyen elfogultság a nagy elmélettörténeteknél is sokszor adódik, de azok mégsem Hume személyére vonatkoznak.

szerepel tanulmányomban. Azt mutatom majd be, hogy az elmélettörténeti könyvek Hume milyen előzményeiről és következményeiről írnak, miben látják az újdonságtartalmát, alkalmazhatóságát, mi a véleményük az életmű belső konzisztenciájáról és más elméletekkel való összeegyeztethetőségéről, a korábbi eredményekre való reflexióiról, és milyen plágiumvádakat fogalmaznak meg vele szemben. Mindezekről állást is foglalk, remélhetőleg hozzájárulva egy árnyalt Hume-kép kialakításához.

A gazdasági témájú esszék helye Hume életművében

Hume a tudomány generalistájaként, korának szaktudományokra még nem széttagolódott környezetében (amit ma interdiszciplinaritásként lehetne dicsérni) elsősorban morálfilozófiai írások szerzője, amelyek a mai terminológia és tudományklasszifikáció alapján a filozófia, esztétika, logika, történelem, közgazdaságtan, politológia, jogtudomány, szociológia, demográfia, pszichológia, szociálpszichológia, humánételológia, megismeréstudomány körébe tartoznának, tehát a társadalom- és a bölcsészettudományok nagy részét átölelik. Hume foglalkozott ugyanakkor természetfilozófiai kérdésekkel is, többek között bírálva – az érzékszervi tapasztalatok hiánya miatt – Newton gravitációs elméletét. Az *1. táblázat* csak a legfontosabb írásainak² címét tartalmazza; az életművét kutatók emellett nagyszámú kéziratát és levelét is tanulmányozták, valamint egyéb vele kapcsolatos dokumentumokat és tárgyi emlékeket, például a birtokában lévő könyveket is vizsgálták, sőt nem kerülte el figyelmüket azok sorsa, továbbá az általa használt levélpapírok, sőt kézírásának sajátosságai sem.

Hume az utókorra a legnagyobb hatást szkeptikus, empirista, azon belül szenzualista, az érzékszervi tapasztalatok elsődlegességét hirdető filozófiájával (amely Kantot is felébresztette „dogmatikus szendergéséből”) és az okság interdiszciplináris kérdésének tárgyalásával gyakorolta. Műveiben gyakran fordulnak elő a hamisság különféle változataira utaló kifejezések: hamis, csalóka, kitalált, fiktív, illuzórikus, téves és széles körben elterjedt, bizonyítatlan, talán bizonyíthatatlan (Caffentzis, 2008). Az emberi természet tanulmányozását a kísérleti tudományok mintája, a tapasztalat tekintélye alapján kívánta átalakítani, szemben a spekulatív jellegű fejtegetésekkel. Erre utal *Értekezés az emberi természetről* című, a magyar kiadásban 900 oldalas könyvének alcíme: Kísérlet a tapasztalati módszert bevezetni a morális tudományokba. *Tanulmány az emberi értelemről* című könyve ezért így fejeződik be:

„Ha kézbe vesszünk bármilyen kötetet, például egy iskolás metafizikai művet, csak azt kell kérdeznünk: *tartalmaz-e valamilyen mennyiségre vagy számra vonatkozó elvont okfejtést?* Nem tartalmaz. *S tartalmaz-e valamilyen, tényekre vagy létre vonatkozó tapasztalati okoskodást?* Azt sem tartalmaz. Akkor tűzbe vele, mert ez esetben csak szofisztika és áltatás lehet.” (Hume, 1973, 256. o.)

Az asszociáció (ezeken a jelenségek és az objektumok közötti kapcsolatokat is érti) három elvre vezethető vissza Hume szerint: hasonlóság (például személy arcképe

² Hume műveinek részletes bibliográfiája 28 oldalt tesz ki Jessop (1966) munkájában.

1. táblázat

David Hume fontosabb műveinek első kiadása

Angol cím	Magyar cím	Első kiadás éve
A Treatise of Human Nature (3 kötet)	Értekezés az emberi természetről	1739 (3. kötet: 1740)
Essays, Moral, Political, and Literary	David Hume összes esszéi I.	1741
Philosophical Essays Concerning Human Understanding	Tanulmány az emberi értelemről	1748
An Enquiry Concerning the Principles of Morals	Tanulmány az erkölcs alapelveiről	1751
Political Discourses	David Hume összes esszéi II.	1752
The History of England (6 kötetben; 1763-as kiadása 8 kötetes)	Anglia története	1754–1762
Dialogues Concerning Natural Religion	Beszélgetések a természetes vallásról	1779 (1750 körül írta)

Megjegyzés: munkáinak már Hume életében számos átdolgozott változata jelent meg. A *David Hume összes esszéi az Essays and Treatises on Several Subjects* 1777-es kiadásán alapuló fordítás, amely az 1741-es és 1752-es esszékötetekhez képest néhánnyal több tanulmányt tartalmaz. A *Philosophical Essays Concerning Human Understanding* címe az 1758-ban kiadott átdolgozása után: *Enquiry Concerning Human Understanding*.

Forrás: saját szerkesztés.

– személy), érintkezés (térben, időben) és okság. Felfogása szerint az okság megszo-
kásból származó hiedelem, mivel az érzékszervekkel nem észlelhetünk okságot, csak
egyedi érzeteket. Ez az értelmezés mély benyomást gyakorolt a filozófusok egy részére,
és könyvtárnyi másodlagos irodalmat szült. Bármilyen legyen is az oksági magyarázatok
helyzete a hétköznapi életben, és bármilyen állhat a képzettársításos gondolkodási folyama-
tok pszichológiai hátterében, az elméleteket kereső, tökéletesítő és az elméletek alapján
magyarázatokat és előrejelzéseket adó tapasztalati tudomány az okság elvének elfoga-
dásán alapult Hume előtt és után is. Ha a kutatók csak az „A” és „B” eseményt, jellem-
zőt tudnák regisztrálni, de a közöttük lévő oksági kapcsolatban Hume-hoz hasonlóan
kétkedniük kellene, akkor megszűnne az az elméleti tudás, amelynek érvényessége és
helyessége az ismételt mérések, megfigyelések, valamint a folyamatos gyakorlati alkal-
mazások révén is nap mint nap igazolódik. Hume gazdasági esszéi tele vannak oksági
mechanizmusokkal, nyelvezetét átítatják az oksági kapcsolatokat bemutató kifejezések
(ok, okozat, következmény, hatás, mellékhatás). Több helyen javít ki olyan elképzelése-
ket, ahol az oksági kapcsolatok irányát helytelennek tartja (például az alacsony kamat-
láb a virágzó gazdaságnak nem oka, hanem következménye), vagy ahol a felületes gon-
dolkodással megállapított következtetéssel éppen ellentétes konklúzió lenne a helyes.
Egyes gazdaságpolitikai intézkedések vagy törvények nem szándékolt következményeit
is többször bemutatja. Tehát maga is számos általános pénzülméleti oksági mechaniz-
must mutat be, a gondolkodás révén oksági láncolatba összekötve egyes tényezőket.
Ezeket a saját, okságra vonatkozó tanítása alapján nem tehette volna meg.

Hume leginkább 1734-ben, négy hónapos bristoli kereskedősegédi munkája révén nyert közvetlen bepillantást a gazdaság, azon belül a pénzügyek és a kereskedelem működésébe. Abban az időben Bristol irányította a transzatlanti kereskedelmet a korban fejlettnak számító pénzügyi intézményrendszerével (Ross, 2008). Hume Bristolból Franciaországba költözött, ahol 1737-ig élt, és megírta első könyvének nagy részét. Ez az életrajzi elem azért is fontos, mert ekkor Hume jól megtanult franciául, olvasta a francia filozófiai és gazdasági irodalmat. Erről későbbi, francia szerzőkre történő hivatkozásai is tanúskodnak. Ezek a hivatkozások megkönnyítették írásainak elterjedését nemcsak Franciaországban, de egész Európában. Ezután – londoni, skóciai, franciaországi, bécsi és torinói állomásokat követően – 1749-től Hume ismét Skóciában élt. A gazdaságelméleti kérdéseket is tárgyaló esszékötete először 1752 elején jelent meg, *Political Discourses* címmel. A kötet 1767-ig 17 további kiadást ért meg, hatot angolul, hatot franciául, kettőt németül, kettőt olaszul és egyet svédül (Charles, 2008). Már 1752-ben megjelent második angol kiadása, és két éven belül két különböző kiadása látott napvilágot az akkori tudomány vezető nyelvén, franciául. Hume 1741-től (az első esszékötetének kiadásától) haláláig 47 esszét jelentetett meg, de néhányat időközben visszavont közülük (Trincado, 2019; Schabas & Wennerlind, 2020).

Az esszék közül öt és kilenc közé teszik a gazdasági jellegűek számát, amelyek nagyjából 100 oldalnyi terjedelműek, ha nem számítjuk a 86 oldalas, az ókori népek lélekszámáról szóló esszét. A többiek politikai, filozófiai (ez a mindennapi élet filozófiája, és nem az elvont eszméke), irodalmi, esztétikai kérdéseket tárgyalnak, olykor érintve valamilyen gazdasági témát. A 2. táblázat azoknak az esszéknek a címét tartalmazza, amelyek 1886-ban a *Nemzetgazdasági írók tára* sorozat I. köteteként Kautz Gyula előszavával kiadott, *Hume Dávid közgazdasági tanulmányai* című válogatásban szerepeltek. Ugyanezeket válogatta be Rotwein a *Hume közgazdasági írásai* című – először 1955-ben megjelent – kötetbe, amely Hume számos levelét is közli. A válogatáskötetek nem szándékolt mellékhatásaként a Hume egyéb munkáiban előforduló gazdasági tartalmak vizsgálata ugyanakkor háttérbe szorult.

Miután Hume sikertelenül pályázott a Glasgow-i Egyetemen professzori állásra, 1752 februárjától az edinburgh-i ügyvédi könyvtár vezetőjévé nevezték ki, ami hozzáférést biztosított számára az egyik legjobb brit könyvtár teljes anyagához (Trincado, 2019, 38. o.). Az itt töltött öt év alatt kezdte el írni Anglia történetéről a végül hatkötelessé vált munkáját, amely 1754 és 1762 között jelent meg, és halála után legalább 167 kiadást ért meg (Livingstone, 2000, vii. o.). A 18. században a történetírást még a szép-irodalomhoz sorolták, amely jóval szélesebb olvasótáborral rendelkezett, mint a filozófiai témájú írások. Ezek a könyvek legalább 3200 font bevételt és anyagi jólétet biztosítottak Hume számára egy olyan korban, amikor évi 80 fontból kényelmesen meg lehetett élni (Wootton, 2009, 447–448. o.). Történelmi műve népszerűségének nem volt vetélytársa Thomas B. Macaulay 1848-ban megjelent munkájáig (Haakonssen, 2009, 374. o.). A historiográfia Hume-ot, számos erőteljes értéktétele és sarkos véleménye ellenére, mint empirista alapállású, pontos forrásmegjelölésekkel dolgozó, a spekulatív történetírást elutasító szerzőként, így a professzionális történetírás egyik előfutáraként tartja számon. *Anglia története* című munkáját azonban napjainkban sajátos elfogultságai miatt inkább csak érdekes stílusa miatt értékelik.

2. táblázat

Hume közgazdasági témájú esszéi

	Angol cím	Magyar cím	Oldalak száma az 1994-es magyar kiadásban
Legfontosabb gazdasági esszék	Of the balance of trade	A kereskedelem mérlegéről	19
	Of money	A pénzről	14
	Of interest	A kamatról	13
Jelentős gazdasági esszék	Of commerce	A kereskedelemről	15
	Of the jealousy of trade	A kereskedelemben való féltékenységről	5
	Of taxes	Az adókról	6
	Of public credit	A közhitelről	16
Vegyes témájú, részben gazdasági esszék	Of refinement in the arts	A művészetekben való kifinomultságról	13
	Of the populousness of ancient nations	Az ókori népek lélekszámának nagyságáról	86

Forrás: saját szerkesztés.

A közgazdászok és a pszichológusok is tudományuk történetének fontos szereplői között tárgyalják Hume-ot. Filozófiai műveit a kortársak azonban alig vásárolták, olvasták és ismerték. Közgazdasági (politikai gazdaságtani) témájú esszéi a kortársak körében már ismertebbek lettek. Halálának évében született rövid önéletrajzában azt írta erről, hogy „1752-ben Edinburgh-ban, ahol akkor éltem, megjelentek *Politikai tanulmányaim*, az egyetlen művem, amely már az első megjelenésekor sikert aratott” (Hume, 1992, 14. o.). Első könyvéről ugyanitt úgy írt, hogy „irodalmi kísérlet nem volt még szerencsétlenebb, mint az én emberi természetről szóló értekezésem. *Halva születetten hagyta el a nyomdát*, s még azt a kitüntetést sem érte el, hogy a vakbuzgók zúgolódjanak miatta.” (12. o.) Élete során tehát Hume – mai terminológiával élve – sorrendben leginkább történészként, valamennyire közgazdászként, filozófusként pedig alig volt elismerve. Az utókor értékelésének sorrendje ennek inkább a fordítottja. Művei azonban nem ismertek diszciplináris határokat: az *Anglia története* is tartalmazott olyan fejtegetéseket, amelyek kapcsolódtak a gazdaság- és társadalomelmélethez, mai tudományági besorolás szerint a közgazdaságtanhoz, a szociológiához és a politológiához.

Hume értelmezésének sokfélesége és az esszék stílusa

Hume szerteágazó területeket érintő munkásságának újabb és újabb konferenciákat és tanulmányköteteket szentelnek, így az életművét folyamatosan értelmezik és újraértelmezik. Hatásának elismerésében egyetértés van, az értékelések azonban megoszlanak a két végpont: az egyértelmű támogatás, valamint a határozott elutasítás és

kritika között.³ Kutatói évtizedek óta vitáznak például azon, hogy milyen értelemben volt Hume szkeptikus, felvilágosult, konzervatív, liberális, milyen volt az okságmélete, gondolatai koherensek voltak-e.

Műveinek új kiadásait Hume felhasználta arra, hogy pontosítson és módosítson a szövegeken, aminek következtében az egyes esszéknek több szövegváltozata jött létre. Ezek többnyire kisebb korrekciók, de a különböző szövegváltozatok később serkentették az eltérő értelmezéseket, a „mit is gondolt valójában Hume?” típusú kérdések felvetését. Első könyve 28 éves korában jelent meg, és ezt követően élete végéig, vagyis még 37 éven át publikált, az utolsó tíz évében már inkább csak a korábbi művei tökéletesítésével és újrakiadásával foglalkozva.

Az esszék kicsit módosított szövegváltozatú újrakiadásai mellett legalább öt további tényező járul hozzá ahhoz, hogy gazdasági nézeteinek és filozófiájának sincs egységes értelmezése, hanem értelmezések sokasága jött létre az idők folyamán. (Az első értelmezések már Hume életében megjelentek, aztán később megsokszorozódtak.)

Először is, az életmű nagysága: bár a szűk értelemben vett gazdasági tárgyú írások száma kicsi, a történelmi és filozófiai írások is tartalmazznak gazdaságelméleti utalásokat. Például az *Értekezés az emberi természetről* témája nem gazdaságelméleti, de a gazdaságpszichológia, a fogyasztói magatartás elmélete és az üzleti etika elmélete sokat meríthet belőle.

Másodszor, bár Hume többnyire világosan érvelve jut el következtetéseéhez, előszeretettel finomít rajtuk – árnyalva, tompítva, kivételeket megengedve. Például általánosságban a kereskedelem szabadsága mellett érvel, de egyedi korlátozásokat megengedhetőnek és üdvösnek tart; a papírpénz ellen érvel, de megengedve, hogy van haszna is; el is utasítja és korlátok között el is fogadja azt az elvet, hogy az új adók kivetése arányosan növeli a nép szorgalmát.

Harmadszor, ha több helyen foglalkozik ugyanazzal a kérdéssel, akkor néhol egymással ellentétes – vagy ha nem is ellentétes, de eltérő – következtetésre jut.

Negyedszer, magánleveleiben is többször máshogyan ír egyes kérdésekről vagy azok részleteiről, mint a kiadott munkáiban. Egy-egy ilyen részletet is felhasználnak egyes Hume-kutatók saját értelmezésük alátámasztására.

Ötödször, a terminológia és a vizsgált kérdések kontextusa is változhatott Hume korához képest. A 18. század közepének nyelvezete jelentősen eltér napjaink angoljától. Ami az egyes szakkifejezéseket illeti, ezek magyar fordításánál is figyelembe kell venni az eltérő történelmi és nyelvi kontextust.

Az esszé műfajára a kötetlenebb stílus a jellemző, ahhoz hasonlóan, mint napjainkban a tudományos ismeretterjesztésre, a népszerű tudományra, ezért a szűkebb szakterületnél szélesebb az olvasótábora. Hume tudatosan próbálta bővíteni filozófiai írásainak addig nagyon szűk közönségét. Jó példa erre a Glasgow-i Irodalmi Társaságban történt bemutatkozása. A társaságot 1752 januárjában alapították, többségükben a Glasgow-i Egyetem professzorai, köztük Adam Smith. A tagság hetente találkozott, hogy megvitassa a tagok előkészületben lévő munkáit vagy

³ Ennek részleteire csak a gazdaságelméleti munkássága kapcsán térek ki.

mások legújabb publikációit. Harmadik találkozásjukon Adam Smith felolvasott egy beszámolót Hume gazdasági esszéiről. A *Politikai diskurzusok* pár héttel korábban jelent meg; az időzítés arra utal, hogy Hume valószínűleg a publikálás előtt megmutatta a művet Smithnek.⁴

Hume történelmi érdeklődése, olvasottsága és klasszikus műveltsége jelentős hatást gyakorolt közgazdasági esszéire is, amelyek tele vannak az analitikus rész illusztrálását és alátámasztását szolgáló ókori görög és római gazdaságtörténeti példákkal, valamint görög és római szerzőkre való hivatkozásokkal. Az ókori példákra hivatkozás gyakoribb Hume-nál, mint kortársainál, de a történeti, gazdaságpolitikai, erkölcsi utalások az akkori írásokra általánosan jellemzők voltak. Az analitikus rész napjaink tanulmányaiban is lehet nagyon rövid, ilyen jellegű történeti részek azonban ma már nem fordulnak elő bennük:

„A művelt fők jól tudják, hogy ATHÉN egykori törvényeinek értelmében a füge kivitele bűncselekménynek minősült, mivel ATTIKÁBAN úgy vélték, idegen íny méltatlan e pompás gyümölcs megízlelésére.” (Hume, 1994b, 71. o.) – Történeti érv a kereskedelem korlátozása ellen. „Milyen kár, hogy LÜKORGOSZNAK nem jutottak eszébe az értékpapírok, amikor SPÁRTÁBÓL száműzni akarta a nemesfémeket!” (Hume, 1994b, 81. o.) – Érv az értékpapírok kibocsátása ellen. „A SZKÍTHA ANAKHARSZISZ, aki a saját hazájában sohasem látott pénzt, azt az élesszemű megjegyzést tette, hogy szerinte a GÖRÖGÖKNEK csakis annyi haszna van az aranyból és az ezüsből, hogy segít nekik a számolásban!” (Hume, 1994c, 46. o.) – Érv amellest, hogy a pénz csak a munka és az áruk értékének a kifejezésére szolgál.

Az ilyen és hasonló jellegű történelmi példákra általában pontos hivatkozásokat ad meg Hume.

Hume egyes pénzülméleti gondolatai

Az alábbiakban Hume pénzülméleti gondolatait nem teljeskörűen ismertetem, hanem csupán a lényeges elemeiket emelem ki. A következő, értelmező részben ezen túlmenően a Hume által taglalt további témakörökre is kitérek majd.

A kereskedelem mérlegéről

Az e címmel megjelent írás a pénzmennyiség, az árszínvonal és a nemzetközi pénzáramlás közötti kapcsolat leírása révén lett a legismertebb. Röviden, az eredeti terminológiához hasonlóan bemutatva Hume gondolatkísérletét: ha Nagy-Britanniában egyik napról a másikra megsemmisül a pénz négyötöde, akkor a termékek és a munkaerő ára is az ötödére csökken. A kisebb ár versenylőnyt jelent a külföldön, nő az árukivitel, aminek hatására az elvesztett pénz csakhamar visszavándorol

⁴ Smith témaválasztása mindenképpen jelzi a közte és Hume között meglévő kapcsolat szorosságát (Trincado, 2019, 38. o.).

Nagy-Britanniába, az árak pedig visszaállnak az eredeti szintre. Hume megismétli az érvelést fordított formában is: ha a pénzmennyiség az ötszörösére növekszik egyik napról a másikra, akkor az árak is ötszörösükre növekednek, a többletpénz kiáramlik az országból a relatíve olcsóbbá vált külföldi termékek vásárlására és behozatalára. Az árak ekkor is visszaállnak az eredeti szintre (Hume, 1994b, 73–74. o.).

Hume jól látja az összetétel csapdáját: ha egyvalakinek megduplázódik a pénze, senki másnak nem, akkor megkétszereződik a pénzvagyona. Ha mindenkinek megduplázódik a pénze, akkor nem történik vagyoni változás, az árszínvonal is duplázódik (Hume, 1994b, 79. o.). Hume tárgyalja a papírpénz-kibocsátásnak és az állampapírok kibocsátásának a hatását is. Gondolatkísérletében felteszi, hogy 18 millió font az érmék, 12 millió font a pénzként forgalomban lévő állampapírok értéke. Így összesen 30 millió fontnyi a pénzállomány nagysága. Azt állítja, hogy az állampapírok kibocsátása megakadályozta 12 millió fontnyi érme beáramlását az országba, megsemmisítésükkel pedig ugyanennyi fémpénz áramlana be az országba. Két oldallal később azonban a papírpénz előnyeiről ír, miszerint bár kiszorítja az országból az aranyrudakat, helyes alkalmazása elősegíti az ipar fejlődését (Hume, 1994b, 81. o.).

Az érmepénzáramlási mechanizmusban a változók és azok sorrendje tehát: a pénzmennyiség változása, az árszint változása, a pénzáramlás iránya. A folyamatok időzítésével, hosszával és egyéb részleteivel ebben a komparatív statikát alkalmazó leírásban nem foglalkozott ugyan Hume, de céljait elérte: egyrészt bemutatta a pénzt (aranyat) országon belül felhalmozni és a külkereskedelmet ennek érdekében szabályozni (az árukivitelt ösztönözni, a behozatalt korlátozni) kívánó merkantilista gazdaságpolitika hosszú távú kudarcát. Ez elemzésének a leggyakrabban kiemelt eleme. Másrészt Hume számára fontos lehetett, hogy érveljen a fedezetlen papírpénz-kibocsátás ellen, amely John Law és George Berkeley javaslata szerint felpezsdítené az ipart (Wennerlind, 2008). Bár Hume inkább elítéli a kereskedelemkorlátozó intézkedéseket, kivételeket megenged:

„A NÉMET vásznakra kivetett vám ösztönzi a hazai termelést, s ezzel gyarapítja népeségünket és fejleszti iparunkat. Mivel a konyak behozataltát vámokkal terhelik, élénkebb a rum forgalma, mely déli gyarmataink támasza.” (Hume, 1994b, 87. o.)

A későbbi értelmezők egy része figyelmen kívül hagyta azt, hogy Hume nem a nemzetközi fizetési mérleg *tényleges* önszabályozási mechanizmusát írta le, hanem egy olyan *gondolatkísérletet* mutatott be, a pénz mennyiségén kívül minden más befolyásoló tényezőt rögzítve, amelyről hangsúlyozta, hogy a valóságban nem fordulhat elő, mert éppen azok a mechanizmusok akadályozzák meg kialakulását, amelyeket megvilágított vele. A kezdeti feltevéséről – a pénz egyik pillanatról a másikra történő ötödölése vagy ötszörözése – tudja, hogy nem reális; az ilyen irányú bírálatok tehát indokolatlanok. Sok gondolatkísérlet jellemzője, hogy a gyakorlatban nem hajthatók végre, de mégsem olyan világra vonatkoznak, amelynek mindegyik eleme kitalált. Ezáltal pedig segítenek a való világ jelenségei közötti kapcsolatok megértésében.

Ennek megfelelően félreértésen alapul Samuelson először 1980-ban megjelent bírálata, amely címe alapján Hume nemzetközi kereskedelemre vonatkozó

egyensúlyi mechanizmusának javított változatát adja. Amikor ebben a tanulmányában azt írja Samuelson (2015, 55. o.), hogy a korai szerzők egyik hibája, hogy nem értették és nem fogalmazták meg pontosan, hogy melyik exogén változást kívánják elemezni, akkor erre az esetre kritikája egyáltalán nem alkalmazható, mert itt Hume pontosan leírta, hogy mivel kíván foglalkozni. Sőt tökéletesen oldotta meg a feladatát: éppen azt az egyetlen tényezőt emelte ki gondolatban (a pénz mennyiségét), és zárta ki az összes többi mellékes körülményt, amely domináns hatással van az árszínvonalra. Amikor tehát Samuelson úgy ír, hogy Hume leírása téves és hiányos is, akkor az utóbbi kritikája jogos. De ez valamennyi elmélettel kapcsolatban leírható lenne, hiszen minden elmélet valamit szeretne megmagyarázni, valamire összpontosít, miközben más tényezőket magyarázat nélkül el kell fogadnia. Az olyan jellegű kritikák, amelyek arra vonatkoznak, hogy Hume nem vette figyelembe az egy ár törvényét, a folyamatok időigényét, az arany szállítási költségét, az importált és az exportált termékek árrugalmasságára vonatkozó Marshall–Lerner-feltételt és hasonlókat, ugyanolyan indokolatlanok, mint Einsteint bírálni a relativitáselméletéhez elvezető gondolatmeneteiért, vagyis hogy a képzeletbeli vonata nem tudna a fénysebességhez közeli gyorsasággal közlekedni, és ő maga sem tudná a fényt fénysebesség-közeli sebességgel követni. Ezek a gondolat kísérletek a fizikában a laboratóriumi kísérleteket és a tapasztalati megfigyeléseket helyettesítik, a közgazdaságtanban pedig a statisztikai adatokon alapuló elemzéseket pótolják.

Hume ráadásul annyiban pontosabb és részletesebb a modern értékelések többségénél, hogy az országok közötti mechanizmust kibővíti az országon belüli tartományok, megyék, települések közötti mechanizmussal, tehát nem pontokként kezeli az országokat. Továbbá Hume nem egyetlen vagy két termékről, hanem az összes létező termékről beszél, és elkerüli azokat a gondolati csapdákat, amelyek a 20. században megalkotott, zárt gazdaságra érvényes makroelméletekre és így a Samuelson által is művelt, valóságidegen feltevések sokaságából kiinduló – ennek ellenére normatív gazdaságpolitikai célok alátámasztására is használt – elméletépítési eljárásra jellemzők. Samuelson bírálatát így saját maga ellen is lehet fordítani: különféle elméleteiben sok mindent nem vett figyelembe, például, hogy a világon nem csak két ország van, nem két homogén és tökéletesen osztható termék létezik, a tőke és a munka nem homogén, a szállítás nem költségmentes, amennyiben pedig van szállítási költség, az nem ugyanolyan típusú inputokat használ fel, mint a szállított termék, és így tovább.⁵

⁵ Samuelson vádjai alól Hume-ot egy kis jóindulattal fel lehet menteni, írja Schabas és Wennerlind (2020, 146. és 149. o.), de a legnagyobb probléma, hogy Samuelson és a többi ilyen típusú bíráló félreérti a gondolat kísérlet szerepét. Emiatt bírálja Cesarano (1998, 179. o.) is Samuelson kritikáját: „Azonban, ha kiragadjuk a kontextusból, ez a szakasz meglehetősen félrevezető. Hume nem a tényleges kiigazítási mechanizmust elemzi, hanem egyszerűen egy gondolat kísérletet mutat be, amely leírja a stabil egyensúly alapjául szolgáló erőket. Ez egyértelműen kiderül abból a bekezdésből, amelyet szinte soha nem idéznek, és amely közvetlenül a jól ismert bekezdéseket követi.” Egy elméleti állítás igazsága csak az állítások rendszerén belül vizsgálható, ezért Hume kontextustól függetlenül vizsgálata módszertanilag sem helyes.

A pénzről

Hume egy másik esszéje *A pénzről* címet viseli, amely a pénzelmélet és a monetáris politika más kérdéseit más módszertannal közelíti meg. Az Amerikából Európába áramló arany hatását elemezve azt írja, hogy a termékek magas ára az arany- és ezüstmennyiség növekedésének szükségszerű következménye,

„e növekedést azonban mégsem rögtön követi; ugyanis bizonyos idő eltelte szükséges ahhoz, hogy a pénz az egész országban forgalomba kerüljön, és minden néposztály körében éreztesse a hatását” (Hume, 1994c, 47. o.).

Eleinte semmilyen változás nem tapasztalható, majd az egyes termékek ára különböző időpontokban növekszik, és alkalmazkodik a pénz megnövekedett mennyiségéhez. Majd így folytatja:

„Szerintem csakis ebben a pénz beáramlása és az árak felszökése közötti időben igaz az, hogy az arany és az ezüst növekedése jótékonyan hat az iparra (...) Mindebből arra következtethetünk, hogy egy állam belső jóléte szempontjából a pénz nagyobb vagy kisebb mennyiségének nincs jelentősége. A jó kormányzati politika csupán arra szorítkozhat, hogy lehetőleg biztosítsa folytonos növekedését, hisz ezzel ébren tartja a nemzetben a serénység szellemét és a munkaerőalapot, mely minden valódi hatalom és gazdagság záloga.” (Hume, 1994c, 49. o.)

A pénzmennyiség növelésének módjáról egy lábjegyzetben ír: ha az érmék újraverésekor egy kicsit csökkentenék az érmék nemesfém tartalmát, „attól még az új shillingen valószínűleg ugyanannyi árut lehetne megvásárolni, mint régen” (49. o.). Arról azonban nem ír, hogy ezt a csökkentett nemesfém tartalmú érme újraverést milyen gyakorisággal kellene az államnak elvégeznie, valamint, hogy ezt miért fogadnák el a korábbi, nagyobb nemesfém tartalmú érmével azonos értékűnek akár belföldön, akár külföldön.

Nem mindegy, hogy a két tanulmány közül melyikre hivatkoznak: az utóbbi tanulmány teljesen más jellegű elemzés, mint amelyet az érmepénzáramlási mechanizmus leírásakor láttunk. Itt az azonos mértékben, egyszerre megváltozó árak helyett fokozatosan, időbeli késleltetéssel és termékenként eltérő időtáv után változó árakról van szó. Tehát realisztikusabb, de a jellege miatt nem részletezett a mechanizmus. Az ezekben az idézetekben olvasható hatások értékelhetők az aggregált kereslet élénkítésén alapuló keynesi gondolatok előfutáraként, vagyis az előző esszében írtaktól lényegesen eltérő módon. Ugyanebben az esszéjében azt is írja Hume, hogy egyetlen állami bank lenne a legüdvösebb, amely

„megpecsételhetné a magánbankárok és a spekulánsok mindenféle üzelveinek a sorsát, s bár e bank igazgatóinak és pénztárosainak a fizetését az állam állná (...), az olcsó munkaerőből és a hitellel-forgalom megszüntetéséből származó össznemzeti haszon mégis kárpótolná ezeket” (Hume, 1994c, 46. o.).

Vagyis Hume gondolataiban egyaránt megtalálhatjuk az aggregált kereslet keynesi élénkítésén túl a monetarista felfogás és a radikális bankellenes fellépések előfutárait,

mint ahogyan az aranypénz visszaállítására vonatkozó javaslatok hivatkozási alapját is. Másrészt *A kereskedelem mérlegéről* című esszében leírt mechanizmus miatt Hume-ot a szigorú, egyszerű aggregátumokban gondolkodó, időtényező nélküli mennyiségi pénzelmélet hívéként jellemzik, míg *A pénzről* című írás miatt épp ellenkezőleg: kifinomult folyamatlemezőként, az egyszerű mennyiségi pénzelmélet meghaladójaként tartják számon.

Hume helye a közgazdasági gondolkodás történetében

Hume-ot az általános elmélettörténeti munkák alapján, Cantillon, Hutcheson, Steuart és Smith munkásságához viszonyítva igyekszünk elhelyezni a közgazdasági gondolkodás történetében. Gazdaságelméleti hozzájárulásának értékelése már Hume életében megkezdődött, amely időközben óriási másodlagos, harmadlagos és sokadlagos irodalommal duzzadt. Ezt még az is bonyolítja, hogy az elsődlegesen közgazdasági jellegű írásokon kívül Hume munkásságával általánosan foglalkozó szerzők is érinthetik a gazdasági esszéket. Bár Hume életében napjainkhoz képest nagyságrendekkel kevesebb közgazdasági szerző volt, mégis elég sok ahhoz, hogy a szereplők többsége a feledés homályába vesszen: a 18. század közepén Joseph Massie 2500 kötetes könyvtárát gyűjtött össze kereskedelemről szóló munkákból (Deane, 1997, 33. o.). A kanonizált szerzők köre azonban szűk, kezelhető méretű. Hume az általános elmélettörténeti kánonba stabilan bekerült, elsősorban pénzelméleti és külgazdasági eredményeivel, míg kortársainak többsége csak a korszakot kutató specialisták számára ismert.

A kánonban betöltött szerep értékeléséhez az általános elmélettörténeti könyvekben való megjelenés jellegét lehet a leginkább irányadónak tekinteni. Ezek a vázlatát, de hasznos vázlatát adják annak a teljes történetnek, amely sohasem lesz megírható. Így Hume-ot nemcsak önmagában, hanem más szerzőkhöz való viszonyában (előzmények, következmények, hasonlóságok, különbségek) is jobban vizsgálhatjuk, mint a speciálisabb, szűkebb tematikájú, Hume-ot a középpontba állító és iránta vagy – ritkábban – a vele szemben esetleg elfogult elmélettörténetek alapján.

Az általános, tehát tematikailag széles körű, időben a korai szerzőktől a közelmúltig terjedő elmélettörténeti munkák száma nem túl nagy. Becslésem szerint – a könyvek újabb kiadásait és az elmélettörténeti kurzusokhoz készített jegyzeteket nem számítva – angolul száznál több, kétszáznál kevesebb ilyen mű jelenhetett meg a 19. század közepétől napjainkig.⁶ A Hume-ot valamilyen módon tárgyaló, egy-egy részterülettel foglalkozó munkák száma ennél legalább egy nagyságrenddel nagyobb.

Az általános elmélettörténetek előnye, hogy jellemzően sokkal többen olvassák őket, mint a szakfolyóiratok specializáltabb témájú, nagyobb elő- és háttérismereteket igénylő tanulmányait. Itt nemcsak a hivatásos kutatók jelennek meg olvasóként, hanem

⁶ Ha az angolon és a magyaron kívül a többi nyelvet is figyelembe vennénk, még akkor sem lenne túl nagy az általános elmélettörténetek száma. Az ötszázat valószínűleg meghaladná, mivel a német, francia, olasz, orosz, japán munkákból (nyelvenként) több tucat van. A specializáltabb (egy személlyel, iskolával, korszakkal, elmélettel foglalkozó) elmélettörténetek száma azonban sokkal jobban növekedett a 20. század elejétől, mint az általános, „nagy” elmélettörténeteké.

az elméletörténetet tanuló diákok és a szakmán kívüli érdeklődők is. Ez érvényes a mindenkinek szóló, ismeretterjesztő jellegű könyvekre, az egyetemi tankönyvekre és a tudományos művekre is; a köztük lévő határ a közgazdaságtan elméletörténetében elmosódottabb, mint a természettudományok és a matematika területén.

Az általános elméletörténeti munkákból 43-at választottam ki; ez elég nagy sokság ahhoz, hogy a különböző fontosabb felfogások és értelmezések megjelenjenek bennük. A kiadás ideje nem volt válogatási szempont, a megjelenés nyelve azonban igen: angolul írt vagy angolra lefordított (39) és magyar szerzőjű (4) könyveket vettem figyelembe. Általában a kisebb terjedelmű munkákat hagytam ki, mert ezek a 18. századot sokszor csak nagy vonalakban tárgyalják. Ezek közül néhány nagyon jelentős kivétel bent maradt, mint Robert Heilbroner (1989) könyve, a *The worldly philosophers*, amely az értékesített példányszám alapján a legsikeresebb elméletörténelem.

Az összehasonlításhoz Hume négy kortársának véleményét választottam alapul. Az első kortárs Richard Cantillon (1680 körül–1734?), aki három évtizeddel Hume előtt született Írországbán. Rejtélyes halállal végződő élete során számos országban élt és dolgozott bankárként. Egyetlen munkáját, a francia nyelven írt *Esszé a kereskedelem természetéről* (*Essai sur la nature du commerce en général*) című könyvet 1730 körül írta, de nyomtatásban csak 1755-ben jelent meg. A szöveg addig kézirat formában létezett, és szűk, de befolyásos körben: Montesquieu, Quesnay, Mirabeau és mások, közöttük esetleg Hume kezén forgott. A mű azonnali sikerét jelzi, hogy 14 év alatt három további francia és egy olasz kiadása jelent meg, de ezt követően hosszú időre feledésbe merült. Német újrafelfedezője Wilhelm Roscher, az angol irodalomban pedig Jevons, aki eredetileg 1881-ben megjelent írásában a politikai gazdaságtan bölcsőjének nevezte Cantillon könyvét (Jevons, 1905, 165. o.), amelynek az első teljes angol fordítása csak 1931-ben jelent meg. (Ez a kiadás tartalmazta Jevons tanulmányát is.) Cantillon iskolákba való besorolása nem egyértelmű: tárgyalják fiziokrataként, merkantilistaként, korai osztrákként, klasszikusként, valamint az említettekhez részben kötődő független szerzőként. Cantillon ismerte és hivatkozta az elődök munkáját, a merkantilista szerzőket mindig kritikusan említve, negatív értelemben inspirációt merítve műveikből. Cantillon azon kevesek közé tartozott, akikre Adam Smith hivatkozott *A nemzetek gazdagságában*.⁷ A második vizsgált szerző Francis Hutcheson (1694–1746), a skót felvilágosodás egyik legfontosabb képviselője, aki hatott Hume-ra és Smithre is, de náluk kevésbé ismert. A harmadik szerző a szintén skót James Steuart (1712–1780), akinek gyakori jelzője („az utolsó merkantilista”) nem túl hízelgő és egyben vitatható. Végül negyedikként Hume jó barátját, Adam Smitht vizsgáljuk, aki 12 évvel volt fiatalabb Hume-nál. 1776 márciusában kiadott alapművének a megjelenését még megérte Hume.

A 3. táblázatban látható, hogy egyes könyvek mekkora terjedelemben foglalkoznak Hume-mal, Cantillonnal, Hutchesonnal, Steuarttal és Smithszel. Schumpeter 1954-ben megjelent monumentális munkája, *A gazdasági elemzés története* a szerkesztési

⁷ Cantillon besorolásáról bővebben ír Mark Thornton (2007). Életéről és munkásságáról Antoin Murphy (1986) és Anthony Brewer (1992) könyve, valamint Richard van der Berg Cantillon művének 2015-ös Variorum-kiadásához írt előszava ajánlható. (Van der Berg a különböző Cantillon-kiadásokat dolgozta fel és adta ki, és hozzájuk írt előszót.)

3. táblázat

David Hume, Richard Cantillon, Francis Hutcheson, James Steuart, Adam Smith szócikkeinek hossza egyes elméletörténeti munkákban

Szerző	Cím	Első kiadás éve	Oldalszám			
			Hume	Cantillon	Hutcheson	Steuart Smith
Kautz Gyula	A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése	1860	7	1	0,1	2
Cossa, L.	An introduction to the study of political economy	1876	1	2	1	1
Ingram, J. K.	A history of political economy	1888	3	0,1	0,01	1
Gide, C., & Rist, C.	A history of economic doctrines	1909	0,5	0,1	0,5	0
Haney, L.	History of economic thought	1911	1	1	0,5	1
Roll, E.	A history of economic thought	1923	4	4	0	3
Rubin, I. I.	A history of economic thought	1929	9	1	0	4
Gray, A.	The development of economic doctrine	1931	2	0,01	0,01	0
Scott, W. A.	The development of economics	1933	2	3	1	0
Heller Farkas	A közgazdasági elmélet története	1943	3	1	0,01	0,5
McConnell, J. W.	The basic teachings of the great economists	1943	5	3	0,5	2
Heimann, E.	History of economic doctrines	1945	3	4	0	0
Neff, F. A.	Economic doctrines	1946	4	3	0,1	3
Heilbroner, R. L.	The worldly philosophers	1953	0,1	0,01	0,1	0,01
Lekachman, R.	A history of economic ideas	1959	2	4	0,5	1
Taylor, O. H.	A history of economic thought	1960	0,1	0	9	0
Whittaker, E.	Schools and streams of economic thought	1960	4	3	0,5	3
Srivastava, S. K.	History of economic thought	1961	0,5	1	0,5	0,5
Oser, J. (Brue, S. L., & Grant, R. R.)	The evolution of economic thought	1963	4	2	0,1	0
Blaug, M.	Economic theory in retrospect	1964	1	2	0,01	0,1
Barber, W. J.	A history of economic thought	1967	0,5	0	0,1	0

A 3. táblázat folytatása

Szerző	Cím	Első kiadás éve	Oldalszám			
			Hume	Cantillon	Hutcheson	Steuart Smith
Rima, I. H.	Development of economic analysis	1967	3	1	0,1	0,1
Spiegel, H. W.	The growth of economic thought	1971	7	9	1	6
Ekelund, R. B., & Hébert, R. F.	A history of economic theory and method	1975	3	8	0,01	0,01
Routh, G.	The origins of economic ideas	1975	1	7	0	0
Deane, P.	A közgazdasági gondolatok fejlődése	1978	0,1	0,1	0,1	0
Hunt, E. K., & Lautzenheiser, M.	History of economic thought	1979	0	0	0	0
Pribram, K.	A history of economic reasoning	1983	3	3	1	2
Galbraith, J. K.	Economics in perspective. A critical history	1987	0,1	0	0	0
Negishi, T.	History of economic theory	1989	7	0,1	0,01	0,1
Colander, D. C., & Landreth, H.	History of economic thought	1989	1	2	0,1	0
Screpanti, E., & Zamagni, S.	An outline of the history of economic thought	1993	2	1	0,01	1
Rothbard, M. N.	An Austrian perspective on the history of economic thought I.	1995	5	18	3	1
Mátvász Antal	A korai közgazdaságtan története	1997	1	0,5	0,01	0
Roncaglia, A.	The wealth of ideas. A history of economic thought	2001	1	6	1	1
Mills, J.	A critical history of economics	2002	0,5	0,5	2	0
Backhouse, R.	A Penguin history of economic thought	2002	3	5	0	4
Vaggi, G., & Groenewegen, P.	A concise history of economic thought	2003	5	7	1	4
Sandmo, A.	Economics evolving. A history of economic thought	2011	2	2	0	0
Kurz, H. D.	Economic thought. A brief history	2013	1	0,01	0,1	0
Dupont, B.	The history of economic ideas	2017	4	4	0,01	0,1
Farkas Beáta	A közgazdasági gondolkodás rövid története	2022	2	1	0,5	0,5

Forrás: saját szerkesztés.

elvei miatt nem szerepel a táblázatban, így az csak 42 könyvet tartalmaz az említett 43 helyett. Hume több részben szétszórva, nagyon sokszor jelenik meg néhány mondat erejéig ebben a szerző halála után, a vegyesen gépelt, illetve kézirásos, angol és német nyelvű szegmensekből Schumpeter özvegye által összeállított, de egyébként rendkívül befolyásos, a szakma által nagyon sokszor idézett és a mai napig tankönyvként is használt könyvben. Két másik fontos posztumusz kötet azonban szerepel a táblázatban: Rothbard (1995) eredetileg háromkötetesre tervezett, de végül a szerző korai halála miatt csak kétkötetes, a gazdasági gondolkodás történetét osztrák szempontból megírt könyve, valamint Pribramnak (1983) a szerző halála után tíz évvel az özvegye segítségével kiadott, húsz éven át írt könyve.

Az oldalszámok úgy értelmezendők, hogy nem számítottam be az olyan rövid utalásokat, amelyek más szerző kapcsán hozzák szóba Hume-ot, Cantillont, Hutchesont, Steuartot vagy Smitht. Cantillon könyve szisztematikusan felépített, stílusa tömör, koncentrált, koherens gondolatokkal. Steuarté szintén egy rendszerezett értekezés, de bőbeszédűbb. Hume-ra és Smithre a lazább szerkesztettség, a témák gyors váltakozása, a főtémától való hosszasan elkalandozások jellemzők, akár történeti példák, akár egyéb szellemes kitérők formájában. Cantillonnak, Hume-nak, Smithnek vannak olyan nagyon tartalmas, tömör részei, amelyek közül számos közvetlen idézet is található a különféle elmélettörténetekben. Hume-tól ez leggyakrabban az érmepénzáramlási mechanizmus leírása. Hutchesontól a legtöbbször idézett gondolat a következő: a legjobb cselekedet az, amely a legnagyobb boldogságot eredményezi (a gondolatot Jeremy Bentham fejlesztette tovább utilitarista filozófiájában). Az oldalszámokat egy oldal felett kerekítettem. 0,1-es értéket akkor adtam, ha egy-két érdemi mondat szerepel valamilyen témakörön belül vagy más szerző tárgyalása kapcsán Hume-ról, Cantillonról, Hutchesonról vagy Steuartról, amelyek inkább utalások arra, hogy foglalkozott valamely kérdéssel, de nem részletes kifejtések. A 0,01 oldal azt jelenti, hogy hivatkozásként vagy felsorolásban szerepelnek a könyvben, de ezenkívül nem említik őket.

Az oldalszámok annyiban rossz mutatók, hogy nem jelzik a tárgyalás mélységét, megalapozottságát, hitelességét, a hangsúlyokat, az életrajzi, a kontextuális elemek és az elméleti részek arányát, valamint, hogy megmaradnak-e a leíró jellegű ismeretetésnél, vagy elemzik is az elméleti tételeket, megadva azok kritikáját, értékelését, tájékoztatva aktualitásukról és relevanciájukról. A terjedelem függ egy-egy szerző érdeklődésétől, kutatási témájától, kedvenc korszakától, elfoglultságaitól is. Az összesített oldalszám Hume-nál és Cantillonnál csaknem ugyanakkora: Hume-ra összességében két oldallal kevesebb jut. A legnagyobb különbség abban található, hogy Hume-mal – egy kivétellel – mindenki foglalkozik, Cantillonról heten nem írnak; közülük négyen a nevét sem említik, hárman csak felsorolásban szerepeltetik a nevét. Ha a legnagyobb oldalszámkülönbségeket nézzük, akkor nagy eltéréseket találunk: Negishi 7 oldalon mutatja be Hume-ot, Cantillont csak futólag említi, Rubinnál 9:1, Kautznál 7:1 Hume javára. Ezzel szemben Rothbard, Ekelund és Hébert, Routh, Vaggi és Groenewegen, valamint Roncaglia részletekbe menően mutatja be Cantillon életművét. Az első két szerző, valamint kisebb részben Routh pedig könyve nagyon sok más helyén is hivatkozik Cantillonra. Hume és Cantillon között azonban nincs nagyságrendi különbség. Az oldalszámok időbeli eloszlása Hume-nál egyenletes,

Cantillonnál viszont az 1970 előtti 21 könyvre az oldalszámok harmada jut, az azt követő időszakra kétharmada, tehát később nagyjából kétszer akkora terjedelemben tárgyalták, mint korábban (4. táblázat).

4. táblázat

Hume és a többi négy szerző tárgyalása 42 elmélettörténeti munkában (oldalszámok)

	Oldalszám								Összes oldalszám	
	0	0,01	0,1	0,5-1	2	3	4	5 és több	teljes	1970-ig
Hume	1	0	4	13	6	5	6	7	108	60
Cantillon	4	3	4	10	5	5	4	7	110	36
Hutcheson	8	9	9	13	1	1	0	1	24	15
Steuart	16	2	4	10	3	3	3	1	42	22
Smith	0	0	0	0	0	0	0	42	1039	600

Forrás: saját szerkesztés.

Hutchesonnak hozzájuk képest jóval kevesebb oldalszám jut. Ő a skót felvilágosodás kapcsán, valamint Hume és Smith előfutáraként jelenik meg mint egy nem annyira fontos mellékszereplő. Steuartot még Hutchesonnál is kevesebben említik, de hozzá képest jóval többen foglalkoznak vele egy oldalnál hosszabban. Smitht Hume-nál több mint tízszeres terjedelemben tárgyalják, amit aligha kell indokolni. Hume és Smith mégis inkább kiegészíti egymást, mert Smith kevesebbet foglalkozott a pénzülmélettel. Ahogy a Hume-ot a modern közgazdaságtan történetét tárgyaló kötetében csak érintőlegesen megemlíti Backhouse (1985, 45. o.) írja: „a 18. század második felében a pénzülmélet fontos alakja nem Smith, hanem Hume... Smith ismerte Hume pénzülméletét, de alig használta *A nemzetek gazdagságában*.” Ezzel Backhouse tartalmát tekintve Gide és Rist (1915, 85. o.) értékelésével egyezik, akik szerint Hume sokkal világosabban fejtette ki a mennyiségi pénzülméletet (*A kereskedelem mérlegéről és A pénzről* című esszéjében), mint Smith. Blaug (1985, 13. o.) Jacob Vinerre (1937) hivatkozva és őt megismételve az elmélettörténelem egyik nagy rejtélyének nevezte, hogy Smith miért nem foglalkozott az érmepénzáramlási mechanizmussal *A nemzetek gazdagságában*.

A Hume-mal szembeni kritikák

Az elmélettörténetek megközelítéseit sokféleképpen tipizálhatjuk. Ezek közül két fontos szempontot kiemelve, lehetnek egyrészt kritikusak (értékelők) vagy leírók, másrészt jó, az eredeti szöveggel összhangban lévő ismertetések, illetve torzok, elfogultak, tévesek. A problémák hátterében állhat szándékosság, gondatlanság, figyelmetlenség. A kritikus, értékelő munkák információtartalma jóval nagyobb lehet, mint azoké, amelyek megelégednek Hume gondolatainak bemutatásával, leírásával. Az elfogult és téves leíró és kritikus munkák ráadásul káros információkat tartalmaznak, tehát a korrekt leíróknál sokkal rosszabbak. A korrekt leírás jellemző Kautz Gyula 1860-ban

megjelent, németül írt, a dicsérő jelzőket halmozó ismertetésére. (A kötet Hume-ról szóló részét Bródy András fordította.) A Hume kapcsán előforduló jelzők árulkodnak Kautz hozzáállásáról: a „szellemdús” hatszor fordul elő, ezen túlmenően Hume „rendkívül eredeti”, „elbűvölő eleganciájú”, „mélyenszántó”, „alapvető”, „megalapozott”, „nagyyszerű”, „kimagasló”, „éles eszű”, „éles elméjű”, „sokoldalú”. Ezzel Kautz Gyula lesz Hume legnagyobb méltatója, de a jelzőket megalapozó, mélyebb elemzést és történeti összehasonlítást az eredetiség alátámasztására nem nyújt.

A kritikusabb szemléletű művek a bennük lévő érvelés miatt érdekesebbek. Nagyobb információtartalma természetesen csak akkor van a kritikáknak, ha a tudományos tisztességen alapulnak, és érveket vonultatnak fel, jogos kifogásokat mutatnak be. A kötekedés által vezérelt, kinyilatkoztatásokkal, degradáló minősítésekkel operáló, tartalmi érveket nélkülöző kritikák más kategóriába tartoznak. Hogy melyik kritika tisztességes, és melyik kötekedő, háttérismeretek nélkül nem mindig dönthető el (de olykor még azok birtokában sem egyértelmű).

Schumpeter Hume-bírálata

A bírálatokat Schumpeternek az említett okok miatt a táblázatban nem szereplő könyvével kezdem. Schumpeter (1986, 277. o.) nem tartja eredetinek Hume pénzelméletre és nemzetközi kereskedelemre vonatkozó elképzeléseit, mivel azokat más szerzők már korábban kifejtették. Szerinte Hume a híret inkább az előző munkák erőteljes és szerencsés átfogalmazásának köszönheti, semmint bármilyen újdonságnak. Schumpeter (299. o.) némileg lekezelően – előtte megemlítve és röviden tárgyalva Bodin (1568), Davanzati (1588), Montanari (1680) és Briscoe (1694) mennyiségi pénzelméleti munkásságát – úgy ír, hogy „a 18. század folyamán a mennyiségi pénzelmélet, néha a lehető legdurvább formában, sok vezető közgazdász számára közhely lett. Genovesi, Galiani, Beccaria és Justi természetesnek vették, Hume pedig alig szükséges hangsúllyal újra megerősítette (1752).” Hume kamatelméletének analitikus kerete „vázlatos volt, és csak abban az értelemben nevezhető szintetikusnak, hogy a szintézis túllép a koordináción, és kreatív” (315. o.). Adam Smithszel szemben hasonlóan szigorú volt Schumpeter, többek között azt írva róla, hogy egyetlen olyan analitikus gondolat, elv vagy módszer sem található nála, ami 1776-ban teljesen új lett volna, és Hume kamatelméletének éppen a legígéretesebb részét mellőzte (179. és 316. o.). Egy másik helyen (301. o.) azonban úgy dicséri Hume-ot, mint az első szerzőt, aki világosan kimutatta, hogy az egy ország számára szükséges pénz mennyiségéről értelmetlen vitatkozni: egyrészt bármilyen mennyiségű pénz megfelelő lenne egy elszigetelt országnak, másrészt az egymással nemzetközi kereskedelemben álló országok pénzmennyisége azok relatív helyzetének megfelelően fog alakulni. Erről, írja Schumpeter, máshogyan gondolkodtak Hume korában. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy napjainkban sem általánosan elfogadott és megértett a pénz területközi (és nemcsak a nemzetközi, hanem az országokon belüli) áramlási mechanizmusa.

Schumpeter szerint Hume legjelentősebb eredménye nem gazdaságelméleti, hanem az okság elméletéhez való hozzájárulása volt (124. o.). Összességében Schumpeter

ítéletei tükrözik azt a deklarált elfogultságát (233., 795. és 934. o.), amely miatt a Walras – az egzakt közgazdaságtan Magna Chartájának a megalkotója – iránti elfogultság nézőpontjából kiindulva, túlságosan szigorúan bírál mindenki mást.

Rothbard Hume-kritikája

Rothbard már a könyve címében közli elfogultságát, ami esetében osztrák nézőpontot jelent, és Schumpeternél többnyire erőteljesebb, konkrétabb kifogásokat fogalmaz meg, több lekicsinylő jelző használata mellett. Míg Schumpeter dicsérte Hume-ot az oksági elemzéséért, addig Rothbard a klasszikus realista oksági viszonyok elemzésének aláásójaként ítéli el (Rothbard, 1995, 425. o.). Egy rövid kitérőt megér annak indoklása, hogy miért Rothbarddal értek egyet ebben a kérdésben. A tudományos és racionális gondolkodás egyik alapja az oksági elv elfogadása. Ez nem véleményen, hiten, érzésen, babonán alapul, hanem mindazokon a tapasztalatokon, amelyeket az oksági elv alapján megfogalmazott törvények nyújtanak. Ezeket könnyebben lehet a hétköznapi életben alkalmazott műszaki vívmányokkal illusztrálni: a hidak, épületek nem dőlnek össze, az autók elindulnak, a liftek és a kávéfőzők működnek. Mindegyikre oksági jellegű egyetemes természet-törvények alkalmazása révén van lehetőség. Hume tehát a tudományos világkép alapját támadja, és le is rombolná azt, ha elfogadnák az okságról vallott felfogását. Ami maradna, az az érzékszervi tapasztalatok regisztrálása anélkül, hogy közöttük bármiféle kapcsolatot megállapíthatnánk és felhasználhatnánk a racionális, előrelátó, hatékony cselekvéshez.

Rothbard (1995, 426. o.) Hume pénzelméleti gondolatmenetének helyességét elismeri, mint amely Locke mennyiségi pénzelméletének kiterjesztése a nemzetközi gazdaságra. Hume elemzése világos és érdekes, de visszaesés Cantillonhoz képest, aki nem aggregátumokban gondolkodott, hanem kifinomult mikrofolymatokban. Cantillon figyelembe vette a pénzmennyiség növekedésének jövedelmi hatását, amely gyorsabban jelentkezik, mint az aggregált árhatás, amelyre Hume korlátozta az elemzését. Hume, Rothbard szerint, Keynes előfutáraként dicsérte a pénzmennyiség növekedésének hatását a jólétre, és a kormány feladatának nevezte meg, hogy gondoskodjon a pénzmennyiség mérsékelt ütemű növekedéséről. Arról azonban hallgat Hume, hogy miért voltak parlagon heverő erőforrások a pénzmennyiség növekedése előtt, valamint a pénzmennyiség beáramlását követően miért lesznek ismét parlagon heverő erőforrások, amelyeket megint új pénzmennyiség beáramlása aktivál majd. Rothbard úgy folytatja, hogy Hume rendkívül kemény támadása a részleges tartalékolásra építő, inflációgerjesztő bankrendszer ellen nincs összhangban a pénzmennyiség növelésére vonatkozó javaslatával. Rothbard Salernóra hivatkozva⁸ azért is bírálja

⁸ Rothbard hivatkozhatott volna Keynesre is, aki *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elméletében* a Megjegyzések a merkantilizmusról, az uzsoratörvényekről, a pénzlebélyegzésről és a fogyasztáshiány-elméletéről című 23. fejezet egy lábjegyzetében úgy ír, hogy Hume kezdte el a közgazdászok körében azt a gyakorlatot, hogy az egyensúlyi helyzet fontosságát hangsúlyozta a folyamatosan változó, az egyensúly irányába való állandó módosulásokkal, átmeneti állapotokkal szemben. Keynes (1965, 370. o.) ebben a lábjegyzetben Hume *A pénzről* című esszéjéből idézi a pénz beáramlása és az árak felszökése közötti időre vonatkozó részt, amit korábban már idéztem.

Hume-ot, mert vele kezdődött a statikus egyensúlyi pozícióra való összpontosítás az egyensúly irányába ható tendenciák vizsgálata helyett. Hume műveit olvasva az érezhető, hogy a gazdaság – ha nem is mindig, de – legtöbbször hosszú távú egyensúlyi állapotban van. Hume szerint az egyensúlyi állapotok közötti átmenet gyorsan zajlik le, és befejeződik, mielőtt a gazdasági adatok újabb változása a gazdaságot egy új egyensúlyi állapot felé terelné. Ez a felfogás néha arra készteti Hume-ot, hogy elhagyja az adott változás (például a pénzmennyiség növekedése) teljes, lépésről lépésre történő elemzését, és így elhanyagolja vagy teljesen kihagyja annak rövid távú hatásait, mert így a végső következmények komparatív statikus elemzésére összpontosíthat. Eddig Rothbard és Salerno értékelése erről a fontos kérdésről.

Hume írásaiban ezzel a problémával, vagyis a folytonosan változó körülményekhez való alkalmazkodással nem találkozhatunk explicit módon. Az egyszeri hirtelen változás kérdése felmerült az egyik pillanatról a másikra megváltozott pénzmennyiségből eredő folyamat végeredményét bemutató gondolat kísérletében. Rothbard bírálata tehát olyan figyelembe nem vett tényezőkre összpontosít, amelyek Cantillonnál megjelennek, valamint az elmélet koherenciáját érintik.

Rothbard (1995, 430. o.) szerint elképzelhető, hogy Adam Smith értékelméletének néhány mélyreható hibája Hume hatására vezethető vissza. „Hume ugyanis nem rendelkezett szisztematikus értékelmélettel, és fogalma sem volt az érték meghatározó tényezőjeként szolgáló hasznosságról. Ha valamit hangsúlyozott, akkor azt, hogy a munka minden érték forrása.”

A pénzülméleti előzményekről írva Rothbard bemutatja, hogy Isaac Gervaise *A világkereskedelem rendszere vagy elmélete* címmel 1720-ban megjelent pamfletje, amely a protokeynesiánus John Law bankhitelbővítő, pénzteremtő nézeteit és gyakorlati aktivitását támadta, már megfogalmazta a nemzetközi pénzügyi egyensúly felé ható erők később Cantillon és Hume által is bemutatott működési mechanizmusát. A Law által javasolt pénzhelyettesítő eszközök ezt az egyensúlyt felborítják, a fogyasztókat hatékonyan kiszolgáló ágazatokból a gazdaságtalan területekre terelik a beruházásokat és a termelést. Így Gervaise elemzése – a Cantillonéhoz hasonlóan – a pénzmennyiség növekedéséből fakadó hatásokat bővebben és máshogyan tárgyalja, mint Hume, mivel nemcsak az árszínvonal emelkedésére, hanem a termelési szerkezet kevésbé hatékony irányú eltolódására is kitér. Gervaise munkája, szemben Hume esszéivel, a világ számára láthatatlan maradt, csak a 20. században fedezték fel újra (Rothbard, 1995, 332–334. o.). Jacob Vanderlint holland kereskedő is megelőzte Hume-ot: 1734-ben megjelent munkájában bemutatta a nemzetközi pénzáramlási mechanizmust, és – Gervaise-hez és Hume-hoz hasonlóan – bírálta a kereskedelmi korlátozásokat, az államadóságot és az arany árának rögzítésére és kivitelének tilalmára irányuló szabályokat. Ugyanebbe a vonulatba tartozik Joseph Harris 1757-ben és 1758-ban megjelent kétkötetes pénzülméleti könyve, amely Hume után látott napvilágot, de elemzi a pénzmennyiség változásának a reálgazdaságra gyakorolt hatásait is, bemutatva azt, hogy a pénzmennyiség növekedése nemcsak az árszínvonalat emeli, hanem a pénz- és jövedelemeloszlást is befolyásolja, ezért bizonyos rétegek gazdagabbá válnak más rétegek rovására (Rothbard, 1995).

Spiegel bírálata

Spiegel (1971) hosszan, elmélyülten és tematikailag széles tartományban foglalkozik Hume-mal. Kiemeli a Hume és a fiziokraták közötti fontos módszertani eltéréseket. Szerinte Hume volt az első, aki különbséget tett a „mi van?” és a „mi legyen?” kérdése között, amit később a pozitív és a normatív közgazdaságtan közötti különbségtételként fogalmaztak meg. Hume-nak az *Értekezés az emberi természetről* című esszéje alapján (amelyre más elmélettörténetek ritkán hivatkoznak) Spiegel bemutatja, hogy Hume *homo oeconomicus*a egészen más, mint a későbbi klasszikus szerzőké. Az emberek egyénileg változó mértékben keresik a cselekvést, a szórakozást és a szabadidőt. A munka Hume-nál nem fájdalmas és kényszerű tevékenység, hanem az élvezet és az öröm forrása is lehet (208. o.). A külkereskedelemre Hume a gazdasági fejlődés támogatójaként, nem pedig a pénzfelhalmozás eszközeként tekintett, mint a merkantilisták, és nem látta szükségszerű rossznak sem, mint ahogyan a fiziokraták tették. A külkereskedelem a külföldi luxustermékek megismerése révén kifinomultabbá teszi a társadalmat, és fejlődésre ösztönzi az ipart. Hume a külkereskedelmet nem nulla összegű játéknak tartotta, amelyben az egyik ország nyeresége a másik vesztesége, hanem kölcsönösen előnyösnek vélte a résztvevők számára. Az egyes országok érdekei ugyanúgy összehangolhatók egymással, ahogy az egyes egyéneké is. Hume foglalkozott a gazdasági lehetőségek és a vállalkozások régiók és országok közötti vándorlásával, és így a gazdasági fejlődés szétterjedésével. Spiegel szerint Hume-nak a pénzmennyiség növekedése, a termelés növekedése és az árszínvonal emelkedése közötti kapcsolatot leíró elemzését Malthus elfogadta, Ricardo nem. Az utóbbi befolyása volt nagyobb, ezért Keynesig kellett várni ennek az elméletnek a szélesebb elfogadásához.

Több más szerzőhöz hasonlóan Spiegelnél is felvetődik az a kérdés, hogy mi lett volna, ha Hume egy rendszerezett közgazdasági értekezést ír a könnyedebb hangvételű és rendszertelen esszék helyett. Hume-ot az *Értekezés az emberi természetről* sikertelensége, visszhangtalan fogadtatása eleve visszatartotta újabb nagyszabású értekezés megírásától. Spiegel szerint azonban Hume nem lett volna képes olyan rendszerezett közgazdasági munka megalkotására, amely hűséges az empirikus módszertanához, ahogyan a későbbi neves történeti közgazdászok sem voltak képesek rendszerezett elméletet írni – csak rendszerezni, klasszifikálni tudták a gazdaságtörténetet.

Hume és Cantillon

A további szerzők kapcsán érdekes lenne bemutatni, hogy egyes részművek milyen hangsúlyokkal, olykor pontatlanságokkal vagy félreértésekkel jelennek meg (elsősorban a gondolatkísérlet szerepére vonatkozóan), milyen előzményeket és következményeket mutatnak be, de terjedelmi okok miatt már csak a Hume és Cantillon közötti viszony kérdésére térek ki, amelynek általános tanulságai is vannak. Az olasz Cossa angolul 1893-ban megjelent könyve egy annotált bibliográfiához hasonlít, de

nagyszerűen ütközteti a tárgyalt szerzők eltérő értékeléseit. Érdeemes hosszabban idézni a Hume megítélésével kapcsolatban írottakat:

„Nem könnyű feladat Hume helyét meghatározni a közgazdaságtan történetében, bár nem nehéz elutasítani biográfusai, Walckenar és Burton állítását, miszerint ő alapította a politikai gazdaságtant. Ugyanilyen zavarba ejtő kísérletet tenni Hume és Adam Smith összehasonlítására, mivel Lord Brougham, Skarzinsky és más pártatlan írók őt értékelik többre, míg Dühring Adam Smithszel egyenrangúnak tartja, Feilbogen pedig, akinek a témával kapcsolatos tanulmánya rendkívül alapos, főként és ékeesszólóan Hume hiányosságainál időzik. Hume 1752-ben megkezdett és 1753-ban befejezett *Political Discourses* című műve nem állja meg a helyét Cantillon rövid, szisztematikus és alapos munkájával összehasonlítva, ami a koherenciát és az egységességet illeti.” (Cossa, 1893, 255. o.)

A 3. táblázatban látható munkák közül Cossánál vetődik fel először az a kérdés, hogy Cantillon kéziratok formájában elérhető munkáját kik és mennyiben használták fel hivatkozás nélkül:

„Esszéje a kereskedelem természetéről csak 1755-ben jelent meg, bár élete utolsó négy évében írta. Kéziratban keringett, Mirabeau ismerte a tartalmát, és nagyrészt arra támaszkodott első kötetének, a *L'Ami des hommes* (1756) [magyarul: Az emberek barátja, avagy értekezés a népességről] megírásakor. Quesnay, Adam Smith és Condillac egyaránt nagyra értékelték, M. Postlethwayt *Great Britain's True System* (1757) című műve pedig alig több, mint Cantillon két évvel korábban megjelent könyvének átírása, amelyet Harris lépésről lépésre követett *Essay upon Money and Coins* (London, 1757–58) című művében. Postlethwayt és Harris sem tesznek a legcsekélyebb utalást sem erre a kéziratra.” (Cossa, 1893, 252. o.)

Gide és Rist (1915, 46. o.) a könyvükben érdemben nem foglalkoznak Cantillonnal; egy lábjegyzetben megemlítik, hogy Mirabeau első könyve, a *L'Ami des hommes* csak 12 hónappal Cantillon munkája után jelent meg, kétségtelenül általa inspirálva. Rist a pénzügytörténetét feldolgozó könyvében ugyanakkor nagyon hosszán, 12 oldalon tárgyalja Cantillon munkásságát. Itt úgy ír, hogy sok rá nem hivatkozó szerző fosztotta ki (Rist, 1938, 57. o.).

Heimann (1945, 44. o.) felveti annak lehetőségét, hogy Hume Cantillontól kölcsönözte eredményei egy részét. Szerinte Hume-nak vagy osztoznia kell az elismerésben az idősebb Cantillonnal, akinek posztumusz könyve csak Hume 1752-es kötete után jelent meg, vagy, ahogyan lehetséges, Hume-nak látnia kellett a kéziratot franciaországi utazásai során. De még ebben az esetben is elég sok érdeme marad Hume-nak ahhoz, hogy figyelemre méltó és eredeti közgazdásznak tartsuk – írja Heimann.

Hogy látta-e Hume Cantillon munkáját, vagy sem, eldönthetetlen kérdés marad, és a történeti érdeklődésen és a gondolatok eredetiségének kutatásán kívül nem érdekes, nem befolyásolja a leírások tartalmának, érvényességének a megítélését. Akik állást foglalnak a Hume és Cantillon írásainak gazdasági tartalma közötti összehasonlításban, azoknak a többsége (Costa, Neff, Roll, Ekelund és Hébert, Rothbard) Cantillon elemzését tartja kifinomultabbnak; Heimann álláspontja a kivétel. Ami Hume érmepénzáramlási mechanizmusának Cantillontól való esetleges kölcsönzését

illeti, arról sokan írtak (spekuláltak), amiről egy nem teljes körű összefoglalást ad az 5. táblázat. Köztük vannak a direkt kapcsolat (Hume olvasta és felhasználta Cantillont), az indirekt kapcsolat (Hume olvasta, de máshogyan írt) és az egymástól való függetlenség mellett érvelők, akik különböző finomításokkal, feltevésekkel egészítették ki ezt a három lehetőséget.

5. táblázat

Ismerte-e Hume Cantillon kéziratot értekezését? Néhány elméletttörténész válasza

Szerző	Évszám	Állásfoglalás
Hayek	1931	Hume rövidebb leírása az érmepénzáramlási mechanizmusról ismertebb a Cantillonénál, de a nagyfokú egyezés miatt nehéz elhinni, hogy Hume nem látta Cantillon kéziratát.
Murphy	1986	Egymástól függetlenül írták le az érmepénzáramlási mechanizmust. Ha Hume olvasta volna Cantillont, teljesebben megértette volna a mechanizmust.
Blaug	1986	Cantillon erőteljesen befolyásolta Hume-ot, aki hivatkozott rá. (Megjegyzés: Hume nem hivatkozott Cantillonra.)
Blaug	1991	Cantillont idézték és plagizálták a következő szerzők: Hume, Turgot, Mirabeau, Steuart, Adam Smith. (Megjegyzés: Hume nem hivatkozta, és szöveg- és gondolathűen biztosan nem plagizálta Cantillont. Blaug megfogalmazása nem egyértelmű, mert őt szerzőt említ, és nem különíti el, hogy szerinte kik idéztek, kik plagizáltak.)
Wennerlind	2005	Elképzelhető, de valószínűtlen, hogy Hume olvasta Cantillont.
Thornton	2007	Hume nagy valószínűséggel olvasta Cantillont, erre utalnak Hume feljegyzései és a két szerző szövegeiben fellelhető hasonlóságok.
Henderson	2010	Hume és Cantillon témája ugyanaz, megközelítésük és hangsúlyaik azonban eltérők. Hume akkor sem plagizálta Cantillont, ha ismerte volna, legfeljebb azzal az anakronisztikus váddal illethető ebben a hipotetikus esetben, hogy nem hivatkozta meg.
Van der Berg	2015	Nem meggyőzők azok az érvek, amelyek szerint Hume olvasta Cantillont; Thornton egyik hivatkozott szövegbeli egyezése más kortárs szerzőknél is megtalálható, a másik egyezés pedig nem Cantillon eredeti kéziratával egyezik.

Forrás: saját szerkesztés.

Hume megítélésének összegzése

Az eddigi ismertetés a teljes Hume-irodalom töredékét fedte le, de ennyiből is jól látszik az értékelések sokszínűsége, amelyekbe olykor feltűnő pontatlanságok is keverednek. A jelentőség és eredetiség kérdésében is megoszlanak a vélemények. Hasonló nézeteket megfogalmazó és alig említett kortársainál nagyobb elismertsége és elméletttörténeti munkákban való megjelenésének terjedelme számomra a túlértékeltiséget bizonyítja. A kép jóval árnyaltabb annál, mint ami a pénz és

a nemzetközi kereskedelem elméletével foglalkozó könyvekben megjelenik Hume-ról, ahol az első valódi gazdasági modell megalkotójaként vagy a pénzmennyiség, a pénzáramlás és az árszínvonal közötti kapcsolatot leíró mechanizmus első megfogalmazójaként szerepel, mintegy vákuumban létezve, kortársait és elődeit figyelmen kívül hagyva. Hume elődei és kortársai is sokan voltak, akik hasonló gondolatokat foglalmaztak meg, ezeknek és Hume minőségének a megítélése pedig eltérő. Hume gazdasági témáinak a 3. táblázat elmélettörténeti munkáiban megemlíttet előfutárait a 6. táblázat foglalja össze.

6. táblázat

Hume előfutárai egyes fontosabb kérdéskörökben

Témakör	Korábbi szerző(k)
Mennyiségi pénzelmélet	Bodin, Malynes, Locke, Cantillon, Gervaise, Vanderlint, Montesquieu
A pénz fő szerepe az elszámolási egység funkció, materiális tartalma nem fontos	Locke, Law
Nemzetközi kereskedelem, pénzáramlás és árszínvonal kapcsolata	Mun, Gervaise, Cantillon
A növekvő pénzmennyiség reálhatásai	Cantillon
A kereskedelemhez szükséges pénz bármekkora mennyisége megfelelő	Locke
Kamat nagysága és szabályozása	Dudley North
A munkaérték-elmélet előzménye	Petty, Locke
Az alacsony kamatláb a virágzó gazdaságnak nem oka, hanem okozata	Petty, Locke, Dudley North

Forrás: saját szerkesztés.

Az időbeli elsőség, az eredetiség, valamint a gondolatok szerzők közötti leszármazására vonatkozó további kérdések történetileg érdekesek, de nem érintik a megfogalmazott elméletek érvényességét. Az elméletek tartalmának összehasonlítása azonban már nemcsak időbeli, hanem elméleti kérdés is. Lényegesek a korábbi és a napjainkban való alkalmazhatóságra, a későbbi elméletek fejlettebb vagy csak másmilyen voltára, a modern matematikai közgazdaságtan eszközei révén történő rekonstrukciók hitelességére vonatkozó vizsgálatok is. A gondolatok származástörténeti leírásának azonban vannak korlátai nemcsak a független, párhuzamos felfedezések lehetősége miatt, hanem az erőltetett analógiák és a figyelmen kívül hagyott tényleges analógiák lehetősége miatt is. Különböző minták fordulhatnak elő, és adott esetben nem mindig dönthető el könnyen, hogy közülük melyik érvényes:

1. korábban már kitalálták az elméletet, ezért a későbbi szerzők csak ismételni tudnak (esetleg ékesszólóbban, mint azt Hume kapcsán többen megjegyezték);
2. a korábban megfogalmazott gondolatok kezdetlegesek voltak, és nem alkottak rendszert; a gondolatokat a későbbi szerzők szintetizálták és tökéletesítették (ezzel Hume-ot kevésbé, Adam Smitht inkább jellemezték);

3. a korábban megfogalmazott gondolatok tökéletesebbek voltak, amin a későbbi szerzők egyszerűsítettek (például a korábban említettek közül ilyen volt a Cantillon–Hume- és a Hume–Smith-kapcsolat);

4. az elmélet valójában nem is elmélet, hanem tautológia vagy közhely; ilyen a mennyiségi pénzelmélet alapváltozata;

5. a későbbi elmélet mindig jobb, mint a korábbi, a hibák kirotálódhatnak, az érvényes felfedezések megmaradnak és beépülnek a későbbi művekbe – ez a kumulatíván növekvő tudomány eszméje, amit például Samuelson (1978, 1429. o.) úgy fogalmazott meg, hogy „nevetséges arra gondolni, hogy egy mai neoklasszikus író foglalkoztató problémát jobban kezelte valamelyik elveszett paradigma”.

Hume pénzelméleti nézeteinek az értelmezésében az okozza a legnagyobb zavart, hogy két alapelmélete volt, kétféle elemzési módszerrel, és ez a két elmélet a pénzmenyiség változásával kapcsolatban két különböző kérdésre vonatkozott. Ha elfogadjuk, hogy két eltérő problémakörrel van szó, akkor nincs közöttük ellentmondás: az első probléma az optimális pénzmenyiség, amelyről Hume kimutatta, hogy ilyen nem létezik, bármekkora pénzmenyiség megfelelő, az árszínvonal (időben és térben is) igazodik hozzá. A második problémakör a pénzmenyiség növekedésének a hatása. Ennek a rövid távon feltételezett pozitív, gazdaságélénkítő hatását emelte ki, amennyiben a növekedés fokozatos és kismértékű. Egyben a kormányzat számára javasolta a pénzmenyiség növekedésének a biztosítását. E kérdésen belül foglalkozott a pénzhelyettesítők szerepével, amelynek kisebb figyelmet szenteltek az elmélettörténeti és az általános munkák is. A hangsúlyoktól függően a 20. században azok hivatkoztak rá elődként, akik elemzéseik középpontjába a makroaggregátumokat állították, így a monetaristák és a keynesi keresletélénkítés hívei is. A pénzmenyiség növekedésének a relatív árakra, az árszerkezetre és a jövedelem-újraelosztásra gyakorolt hatását figyelembe vevő kifinomultabb és ritkábban előforduló megközelítéseket megfogalmazók inkább bírálták Hume-ot, és vele szemben Cantillont részesítették előnyben.

Hivatkozások

- Backhouse, R. (1985). *A History of modern economic analysis*. Basil Blackwell.
- Backhouse, R. (2002). *The Penguin history of economics*. Penguin Books.
- Barber, W. J. (2009). *A history of economic thought*. Wesleyan University Press.
- Berg, R. van der (2015). Historical background to the texts. In *Richard Cantillon's essay on the nature of trade in general* (pp. 4–30). A variorum edition. Routledge.
- Blaug, M. (1985). *Economic theory in retrospect* (4th ed.). Cambridge University Press.
- Blaug, M. (1986). *Great economists before Keynes. An introduction to the lives and works of one hundred great economists of the past*. Wheatsheaf Books.
- Blaug, M. (1991). Introduction. In M. Blaug (Ed.), *Richard Cantillon (1680–1734) and Jacques Turgot (1727–1781)* (pp. ix–x). Edward Elgar.
- Brewer, A. (1992). *Richard Cantillon: Pioneer of economic theory*. Routledge.
- Brue, S. L., & Grant, R. R. (2013). *The evolution of economic thought* (8th ed.). South-Western.
- Burda, M., & Wyplosz, C. (2013). *Macroeconomics* (6th ed.). Oxford University Press.

- Caffentzis, C. G. (2008). Fiction or counterfeit? David Hume's interpretations of paper and metallic money. In C. Wennerlind, & M. Schabas (Eds.), *David Hume's political economy* (pp. 146–167). Routledge.
- Cesarano, F. (1998). Hume's specie-flow mechanism and classical monetary theory: An alternative interpretation. *Journal of International Economics*, 45(1), 173–186.
- Charles, L. (2008). French "New Politics" and the dissemination of David Hume's political discourses on the continent, 1750–1770. In C. Wennerlind, & M. Schabas (Eds.), *David Hume's political economy* (pp. 181–202). Routledge.
- Colander, D. C., & Landreth, H. (2002). *History of economic thought* (4th ed.). Houghton Mifflin Company.
- Cooper, R. N. (Ed.) (1969). *International finance*. Penguin Books.
- Cossa, L. (1893). *An introduction to the study of political economy*. Macmillan and Co.
- Csató, K. (2013). Montesquieu a pénzről, az árfolyamokról és az államadósságról. *Közgazdasági Szemle*, 60(7-8), 886–902.
- Deane, P. (1997). *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Aula Kiadó.
- Dupont, B. (2017). *The history of economic ideas. Economic thought in contemporary context*. Routledge.
- Ekelund, R. B., Jr., & Hébert, R. F. (2014). *A history of economic theory and method* (6th ed.). Waveland Press Inc.
- Farkas, B. (2022). *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Akadémiai Kiadó.
- Galbraith, J. K. (1987). *Economics in perspective. A critical history*. Houghton Mifflin Company.
- Gide, C., & Rist, G. (1915). *Economic doctrines from the time of the physiocrats to the present day*. George G. Harrap and Co. Ltd.
- Gray, A. (1931). *The development of economic doctrine*. Longmans, Green and Co.
- Haakonssen, K. (2009). The structure of Hume's political theory. In D. F. Norton, & J. Taylor (Eds.), *The Cambridge companion to Hume* (2nd ed., pp. 341–380). Cambridge University Press.
- Haney, L. H. (1911). *History of economic thought*. The Macmillan Company.
- Hayek, F. A. von (1991). Richard Cantillon (c. 1680–1734). In W. W. Bartley, & S. Kresge (Eds.), *The Trend of Economic Thinking. The Collected Works of F. A. Hayek* (Vol. III, pp. 248–249). Routledge.
- Heilbroner, R. L. (1989). *The worldly philosophers*. Simon and Schuster Inc.
- Heimann, E. (1945). *History of economic doctrines*. Oxford University Press.
- Heller, F. (2001). *A közgazdasági elmélet története*. Aula Kiadó.
- Henderson, W. (2010). *The origins of David Hume's economics*. Routledge.
- Hume, D. (1973). *Tanulmány az emberi értelemről*. Európa Kiadó.
- Hume, D. (1992). Saját életem. In *David Hume összes esszéi* (I. köt. 11–18. o.). Atlantisz Könyvkiadó.
- Hume, D. (1994a). A kamatról. In *David Hume összes esszéi* (II. köt. 57–69. o.). Atlantisz Könyvkiadó.
- Hume, D. (1994b). A kereskedelem mérlegéről. In *David Hume összes esszéi* (II. köt. 71–98. o.). Atlantisz Könyvkiadó.
- Hume, D. (1994c). A pénzről. In *David Hume összes esszéi* (II. köt. 43–56. o.). Atlantisz Könyvkiadó.
- Hunt, E. K., & Lautzenheiser, M. (2011). *History of economic thought* (3rd ed.). M. E. Sharpe.
- Ingram, J. K. (1902). *History of political economy*. The Macmillan Company.

- Jessop, T. E. (1966). *A bibliography of David Hume and of Scottish philosophy from Francis Hutcheson to Lord Balfour*. Russell and Russell.
- Jevons, W. S. (1905). Richard Cantillon and the nationality of political economy. In *The principles of economics. A fragment of a treatise on the industrial mechanism of society and other papers* (pp. 155–186). Macmillan.
- Johnson, H. G. (1972). *Further essays in monetary economics*. George Allen and Unwin.
- Johnson, H. G. (1975). The monetary approach to balance-of-payments theory: A Diagrammatic Analysis. *The Manchester School of Economics and Social Studies*, 43(3), 220–274.
- Kautz, Gy. (2004). *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Aula Kiadó.
- Keynes, J. M. (1965). *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2018). *International economics: theory & policy*. Pearson.
- Kurz, H. D. (2016). *Economic thought: A brief history*. Columbia University Press.
- Lekachman, R. (1976). *A history of economic ideas*. McGraw-Hill.
- Livingstone, L. L. (2000). Foreword. In L. L. Bongie, *David Hume: Prophet of the counter-revolution* (pp. vii–ix). Liberty Fund.
- Lucas, R. (1996). Nobel Lecture: Monetary Neutrality. *Journal of Political Economy*, 104(4), 661–682. <https://doi.org/10.1086/262037>
- Madarász, A. (2012). Adósság, pénz és szabadság. *Közgazdasági Szemle*, 59(5), 457–507.
- Mankiw, N. G., & Taylor, M. P. (2020). *Economics* (5th ed.). Cengage Learning.
- Mátyás, A. (1992). *A korai közgazdaságtan története*. Aula Kiadó.
- McConnell, J. W. (1947). *The basic teachings of the great economists*. The Blakiston Company.
- Mills, J. (2002). *A critical history of economics*. Palgrave Macmillan.
- Murphy, A. E. (1986). *Richard Cantillon: Entrepreneur and economist*. Clarendon Press.
- Neff, F. A. (1950). *Economic doctrines* (2nd ed.). McGraw-Hill Book Company.
- Negishi, T. (1989). *History of economic theory*. Elsevier.
- Parkin, M. (2023). *Macroeconomics* (14th ed.). Pearson.
- Phillipson, N. (2011). *David Hume: The Philosopher as Historian*. Yale University Press.
- Pribram, K. (1983). *History of economic reasoning*. Johns Hopkins University Press.
- Rasmussen, D. C. (2017). *The infidel and the professor: David Hume, Adam Smith, and the friendship that shaped modern thought*. Princeton University Press.
- Rima, I. H. (2001). *Development of economic analysis* (6th ed.). Routledge.
- Rist, C. (1938). *Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie depuis John Law jusqu'à nos jours*. Recueil Sirey.
- Roll, E. (1954). *A history of economic thought* (3rd ed.). Faber and Faber Ltd.
- Roncaglia, A. (2005). *The wealth of ideas: A history of economic thought*. Cambridge University Press.
- Ross, I. S. (2008). The emergence of David Hume as a political economist: A biographical sketch. In M. Schabas, & C. Wennerlind (Eds.), *David Hume's political economy* (pp. 31–48). Routledge.
- Rothbard, M. N. (1995). *Economic thought before Adam Smith: An Austrian perspective on the history of economic thought*. Volume 1. Edward Elgar.
- Routh, G. (1977). *The origins of economic ideas*. Vintage Books.
- Rubin, I. I. (1979). *A history of economic thought*. Ink Links.
- Samuelson, P. A. (1978). The canonical classical model of political economy. *Journal of Economic Literature*, 16(4), 1415–1434.

- Samuelson, P. A. (2015). A corrected version of Hume's equilibrating mechanism for international trade. In S. G. Medema, & A. M. C. Waterman (Eds.), *Paul Samuelson on the history of economic analysis. Selected essays* (pp. 39–58). Cambridge University Press.
- Sandmo, A. (2011). *Economics evolving: A history of economic thought*. Princeton University Press.
- Schabas, M., & Wennerlind, C. (2020). *A philosopher's economist: Hume and the rise of capitalism*. The University of Chicago Press.
- Schumpeter, J. A. (1986). *History of economic analysis*. Routledge.
- Scott, W. A. (1933). *The development of economics*. D. Appleton-Century Company.
- Screpanti, E., & Zamagni, S. (2005). *An outline of the history of economic thought* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Spiegel, H. W. (1971). *The growth of economic thought*. Prentice-Hall Inc.
- Srivastava, S. K. (1992). *History of economic thought*. S. Chand and Company.
- Taylor, O. H. (1960). *A history of economic thought*. McGraw-Hill Book Company.
- Thornton, M. (2007). Cantillon, Hume, and the rise of antimercantilism. *History of Political Economy*, 39(3), 453–380.
- Trincado, E. (2019). *The birth of economic rhetoric: Communication, arts and economic stimulus in David Hume and Adam Smith*. Palgrave Macmillan.
- Vaggi, G., & Groenewegen, P. (2003). *A concise history of economic thought. From mercantilism to monetarism*. Palgrave Macmillan.
- Wennerlind, C. C. (2005). David Hume's monetary theory revisited: Was he really a quantity theorist and an inflationist? *Journal of Political Economy*, 113(1), 223–237.
- Wennerlind, C. C. (2008). An artificial virtue and the oil of commerce: A synthetic view of Hume's theory of money. In C. Wennerlind, & M. Schabas (Eds.), *David Hume's political economy* (pp. 105–126). Routledge.
- Whittaker, E. (1960). *Schools and streams of economic thought*. Rand McNally and Company.
- Wootton, D. (2009). David Hume: "The historian". In D. F. Norton, & J. Taylor (Eds.), *The Cambridge companion to Hume* (2nd ed., pp. 447–479). Cambridge University Press.